

Тлеухан Р.Қ.

заң ғылымдарының докторы,
Каспий университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: ramazan.tleukhan@gmail.com

ЭКСТРЕМИЗМ: ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауында терроризм мен экстремизм қатерінің өрши түсуі жағдайларындағы мемлекеттің қауіпсіздік ахуалы әлемнің дамыған елдердің бірі ретіндегі одан әрі дамуы мен қалыптасуы оның күші мен қабілеттігінің өлшемі болып белгіленді. Әлемде болып жатқан геосаяси өзгерістер ұлттық қауіпсіздік саласында неғұрлым түрлене бастаған және үлкен қауіптілік көздері тарапынан болатын сын-қатерлер мен тәуекелдердің жаңа спектріне бастамашылық етеді. Діни экстремизм мен терроризм қатерлерінің жүйелі алдын алу аясындағы міндеттердің күрделілігі мен өзектілігі осыған негізделген. Осы жағдайларда қолданыстағы діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылдың жалпымемлекеттік жүйесі жеке адамды, қоғамды және мемлекетті экстремистік сипаттағы зорлық-зомбылық көріністерінен және терроризм қатерінен сенімді қорғау тетігін құру аясында одан әрі жетілдіруді қажет етеді деп түсіндірді. Мақалада экстремизмнің қылмыстық құқықтық және криминологиялық сипаттамалары көрсетілген. Экстремизмнің пайда болуы, белгілері және түрлеріне анықтамалар берілген. Мақалада ғалымдардың діни экстремизм туралы пікірлері, тұжырымдары қарастырылған. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша экстремистік іс-қимылға қарсы тұру, олардың алдын алу мәселелері қарастырылған.

Түйін сөздер: экстремизм, діни экстремизм, терроризм, қылмыс, жауаптылық, радикализм, қылмыстылық, экстремистік ұйымдар.

Tleukhan R. K.

doctor of law, Caspian University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: ramazan.tleukhan@gmail.com

Extremism: legal-criminal and criminological aspects

President Of The Republic Of Kazakhstan N.Ah. Nazarbayev in his Address to the people of Kazakhstan «the Third modernization of Kazakhstan: global competitiveness» noted that in conditions of increased threat of terrorism and extremism, the security of the state is an indicator of further development. Terrorism and extremism have become a truly global threat and one of the global problems of our time. The number of terrorist and extremist groups is growing, but they are less likely to take responsibility for terrorist attacks and statements. All this destroys the possibility of cooperation, partnership, constructive dialogue, compromise, break the age-old ties between the most fraternal peoples, countries and Nations. Relations begin to be based on cruelty and brute force, human life and such important socially significant values as humanity, friendship, mercy, tolerance, ability to listen and forgive each other are devalued. The term «extremism «is broader than the term»terrorism». Terrorism can be defined as a consequence of extremism. Under the extremism in a broad sense to understand the system of beliefs, opinions, values, estimates, characterized by adherence to extreme measures, radicalism, intolerance of excellent opinions and values and their negation. Large geopolitical changes in the world increase the source of danger in the field of national security. The complexity and relevance of tasks based on systemic risks in the prevention of religious extremism and terrorism. Under these conditions, the current religious extremism and counter-terrorism system of the national individual, society and state from the nature of extremist violence, which requires further improvement in the creation of a mechanism for reliable

protection against the threat of terrorism and extremism. The article is devoted to the criminal-legal and criminological characteristics of extremism. Questions of emergence of extremism are considered, signs and types are defined. The article deals with the scientific views of scientists on religious extremism. At the same time, measures of counteraction and prevention of extremism under the legislation of the Republic of Kazakhstan are considered.

Key words: extremism, religious extremism, terrorism, crime, responsibility, radicalism, crime, extremist organizations.

Тлеухан Р.К.

доктор юридических наук, Каспийский университет, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: ramazan.tleukhan@gmail.com

Экстремизм: уголовно-правовые и криминологические аспекты

Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в своем Послании народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальной конкурентоспособности» отметил, что в условиях повышенной угрозы терроризма и экстремизма безопасность государства – это, показатель дальнейшего развития. Терроризм и экстремизм стали поистине глобальной угрозой и одной из глобальных проблем современности. Количество террористических и экстремистских групп растет, они все же реже берут ответственность за теракты и заявления. Все это уничтожает возможность сотрудничества, партнерства, конструктивного диалога, компромисса, разрывают вековые связи между самыми братскими народами, странами и нациями. Отношения начинают основываться на жестокости и грубой силе, обесценивается человеческая жизнь и такие важные социально значимые ценности как человеколюбие, дружба, милосердие, толерантность, умение слушать и прощать друг друга. Понятие «экстремизм» шире, чем понятие «терроризм». Терроризм можно обозначить как следствие экстремизма. Под экстремизмом можно в широком смысле слова понимать систему взглядов, суждений, ценностей, оценок, отличающуюся приверженностью к крайним мерам, радикализму, нетерпимостью к отличным мнениям и ценностям и их отрицанием. Большие геополитические изменения в мире повышают источник опасности в области национальной безопасности. Статья посвящена уголовно-правовой и криминологической характеристике экстремизма. Автором рассмотрены вопросы возникновения экстремизма, определены признаки и виды, научные взгляды ученых по вопросам религиозного экстремизма, а также меры противодействия и предупреждения экстремизма по законодательству РК.

Ключевые слова: экстремизм, религиозный экстремизм, терроризм, преступление, ответственность, радикализм, преступность, экстремистские организации.

Кіріспе

Қазақстан Републикасының Конституциясының 14-бабында: тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүлкілік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кезкелген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды делінген. Ал 19-бабында: әркім өзінің қай ұлтқа, қай партияға, және қай дінге жататынын өзі анықтауға және оны көрсетуге-көрсетпеуге хақылы делінген (<http://online.zakon.kz>).

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауында терроризм мен экстремизм қатерінің өрши түсуі жағдайларындағы мемлекеттің қауіпсіздік ахуалы әлемнің дамыған елдердің бірі ретіндегі одан әрі дамуы мен қалыптасуы оның күші мен қабілеттігінің өлшемі болып белгіленді.

Әлемде болып жатқан геосаяси өзгерістер ұлттық қауіпсіздік саласында неғұрлым түрлене бастаған және үлкен қауіптілік көздері тарапынан болатын сын-қатерлер мен тәуекелдердің жаңа спектріне бастамашылық етеді. Діни экстремизм мен терроризм қатерлерінің жүйелі алдын алу аясындағы міндеттердің күрделілігі мен өзектілігі осыған негізделген. Осы жағдайларда қолданыстағы діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылдың жалпы мемлекеттік жүйесі жеке адамды, қоғамды және мемлекетті экстремистік сипаттағы зорлық-зомбылық көріністерінен және терроризм қатерінен сенімді қорғау тетігін құру аясында одан әрі жетілдіруді қажет етеді деп түсіндірді (Мемлекет басшысы Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік»).

Қазақстан Республикасының 1267 және 1988 санкциялық комитеттерге төрағалық етуі Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше мемлекеттердің «ДАИШ», «Әл-Каида» және «Талибан»

террористік ұйымдарына қарсы іс-қимыл бойынша күш-жігерін нығайтуға себепші болды. Өңірлік қауіпсіздік арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарының Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының Терроризмге қарсы орталығымен, Шанхай ынтымақтастық ұйымының Өңірлік терроризмге қарсы құрылымымен, Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымымен және Біріккен Ұлттар Ұйымы Есірткі және қылмыс басқармасының, Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық ұйымы мен Қазақстан Республикасындағы Еуропалық Одақ өкілдіктерімен белсенді өзара іс-қимылымен қамтамасыз етілген.

Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес діни бірлестік дегеніміз – Қазақстан Республикасы азаматтарының, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдардың өз мүдделерінің ортақтығы негізінде діни қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген тәртіппен біріккен ерікті бірлестігі (Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 11 қазандағы № 483-IV Заңы).

Дегенмен, азаматтардың экстремистік сипаттағы зорлық-зомбылық акциялары мен терроризмге әкелетін радикалдану проблемасы Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне шын мәнінде қауіп төндіруде.

Сирия-Ирак аймағындағы жеңілістен кейін экстремистік және террористік әрекет субъектілерінің өз қатарын жаңа рекруттармен толтыруға, қосымша қаржыландыру арналарын және көмекші инфрақұрылым қалыптастыруға аса қажеттілігі бар.

Соңғы төрт жылда экстремистік белсенділік аймағына 440 қазақстандық рекруттың баруына жол берілмеді (2014 жылы – 136, 2015 жылы – 151, 2016 жылы – 91, 2017 жылы – 62). Қабылданған шараларға қарамастан біздің елдің азаматтарының шетелде экстремистік әрекеттерге қатысу проблемасы өзекті болып қалуда.

Жауынгерлердің шыққан елдеріне қайтып оралу процестері аса қауіп төндіруде. Халықаралық экстремистік ұйымдардың лагерьлерінен, сондай-ақ үшінші елдерде тірек және транзиттік инфрақұрылымнан Қазақстанның 125 азаматы қайтарылды не болмаса өздері оралды, олардың 57-сі террористік және экстремистік әрекетке қатысқаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылды.

Радикализм мен экстремизм идеяларын қарқынды насихаттау арқылы қазақстандық қоғам

санасында конфессияаралық өшпенділік пен алауыздықты ушықтыруға алып келетін, зорлық-зомбылық экстремистік және террористік акцияларды бастауға қабілетті идеялар мақсатты түрде қалыптастырылуда.

Интернетте орналастырылатын террористік ұйымдардың ақпараттық-насихат материалдарының техникалық, көркемдік және психологиялық мазмұны сапасының артқаны байқалады. Әлеуметтік желілерді пайдалану халықаралық террористік ұйымдардың эмиссарларына өз аудиториясын айтарлықтай кеңейтуге, жүргізілетін үгіт-насихатты жүйелі негізге ауыстыруға мүмкіндік береді. Интернеттің және әлеуметтік желілердің пайдаланушыларын экстремизмді насихаттау әсерінен оқшаулау мақсатында ақпараттық кеңістікке Қазақстан Республикасы заңнамасының сақталуына қатысты мониторинг жүргізіледі. Интернетте және әлеуметтік желілерде терроризм мен экстремизмді насихаттайтын 620 мыңнан астам материал (2015 – 150 мың, 2016 – 700 мың) бұғатталды.

Жекелеген санаттағы отандастарымыздың санасына радикалдық идеялар мен экстремистік көзқарастарды енгізу олардың агрессияның шекті нысандарын көрсетуіне себеп болды, сондай-ақ патриоттық сезім мен ұлттық бірегейлік, мәдени-адамгершілік және отбасы құндылықтарынан айрылуына алғышарт жасады. Бұл процестердің бақылаусыз дамуы радикалдық идеяларды ұстанатын адамдар санының көбеюіне, қоғамда зорлық-зомбылықтың ушығуына алып келеді.

Халықаралық террористік ұйымдар радикалдық идеяларды тарата отырып, қоғамға қарсы көңіл-күйді, қазақстандық қоғамды конфессиялық белгісі бойынша жіктеуге, ұлттық және діни ауызбіршілікті «ажыратуға» арандатады. Аталғандар 2016 жылы Ақтөбе және Алматы қалаларында орын алған қайғылы оқиғалармен расталады. 2014 жылдан бері 30 террористік акцияның дайындалу кезеңінде жолы кесілді және жүзеге асырылмады (2014 жылы – 3, 2015 жылы – 4, 2016 жылы – 12, 2017 жылы – 11).

Көптеген авторлар экстремизмнің келесі түрлерін, соның ішінде саяси, ұлттық, нәсілдік, этникалық және діни экстремизмді атап өтеді. Сонымен бірге «экстремизмнің» кейбір зерттеушілері жоғарыда аталған экстремизм түрлеріне қосымша: ұлтшылдық, идеологиялық-қылмыстық экстремизмнің түрлерін жатқызады. А.В. Кузьмин экстремизмнің келесі нысанын сипаттайды: ұлтшылдық, ол экстремизм түрі ұлттық, яғни бір ұлттың мүддесін қорғау үшін радикалды тұрғыда іс-әрекеттер жасауы

болып табылады. (Кузьмин А.В., 2011: 153). Экстремизмнің кейбір зерттеушілері, атап айтқанда, О.С. Жукова, Р.Б. Иванченко, В.В. Трухачев экстремизмнің осындай түрін ақпараттық ретінде ерекшелендіреді. Бұдан шығатыны, егер экстремизм қоғамның әлеуметтік қатынастар саласында (саяси, ұлттық, діни және т.б.) көрінсе, экстремизмнің нысаны туралы емес, оның түрі туралы айту керек деп санайды (Жукова О.С., 2007: 54). Сонымен бірге, экстремизмнің жекелеген түрлерге бөлінуі халықтың қоғамдық өмірінің әртүрлі салаларында көрінісіне байланысты шартты сипатқа ие, өйткені экстремизмнің осы сорттарын делимитациялаудағы барлық белгілер бір-бірімен тығыз қарым-қатынаста болады. Сондықтан экстремизмнің оқшау түрлері, соның ішінде діни, әдетте ешқашан «таза» деп аталатын нысанда болмайды.

Айта кету керек, доктриналық деңгейде басқа да пікірлер бар, атап айтқанда А. Хоровинников пайымдауынша, «Діни экстремизм – бұл тиісті догмалармен безендірілген экстремизмнің саяси түрі. (Хоровинников А.А., 2007: 8).

В.Д. Лазаның айтуынша, дінде экстремизм жоқ, өйткені жеке адамның сенімі әртүрлі діндердің негізгі ережелері болып табылады. Осыған байланысты, ол «мемлекет пен азаматтар үшін қазіргі заманғы қоғамда құбылыс ретінде «діни экстремизм» туралы мәселеге дұрыс және ғылыми көзқарас үшін тек саяси пікір қажет деп санайды. Сонымен қатар, бұл автор діни экстремизмнің рухани білімсіздігі негізінде дамып жатқанына баса назар аударады (Лаза В.Д., 2007: 290). Дегенмен, «діни экстремизм саяси мақсаттарды көздемейді және негізінен дінде көрініс табылады» деп есептейді.

Діни экстремизмнің басты мақсаты діннің бастысы ретінде танылу және дінге мәжбүрлеу арқылы басқа діни нанымдарды басу. Сонымен қатар, біз осы жағдайға назар аудару керек деп есептейміз, «әлемдік тәжірибеде конфессиялық орталарда жаппай суицидтердің прецеденттері, адамға қатысты зорлық-зомбылықты, азаптау мен қатыгездік оқиғаларын, жаппай қырып-жоятынды жасау барысында, жауапкершілікті өздері немесе басқа діни топ қабылдаған жағдайлар орын алған. Бұл экстремистік сипаттағы әрекет болып табылады. Әлбетте, бұл экстремизмнің кең тараған түрінің бірі «діни экстремизмі» деп аталады. Осыған орай біз келесідей терминді пайдалану үшін өте әділ деп санайтын ғалымдардың пікірлерімен келісуіміз керек:

С.Н. Поминовтың айтуынша «діни экстремизм» соңғы кездерде қарастырылған экстрем-

измнің тәуелсіз түріне жатқызылады, яғни тұрақты және ұйымдық сипатта болады (Поминов С.Н., 2007: 3).

Бұл автордың пікірімен келісуге болады, себебі «діни экстремизм» Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіреді. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңына сәйкес Ұлттық қауіпсіздік түрлеріне: 1) қоғамдық қауіпсіздік – қоғамның тұтастығы мен оның тұрақтылығы қамтамасыз етілетін азаматтар өмірінің, денсаулығының және амандығының, қазақстандық қоғамның рухани-имандылық құндылықтарының және әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің нақты әрі ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі; 2) әскери қауіпсіздік – әскери күштерді қолданумен немесе оны қолдану ниетімен байланысты сыртқы және ішкі қауіп-қатерлерден адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің өмірлік маңызы бар мүдделері қорғалуының жай-күйі; 3) саяси қауіпсіздік – азаматтардың, әлеуметтік топтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуы және олардың мүдделерінің теңгерімі, мемлекеттің тұрақтылығы, тұтастығы және қолайлы халықаралық жағдайы қамтамасыз етілетін конституциялық құрылыс негіздерінің, мемлекеттік органдар жүйесі қызметінің және мемлекеттік басқару тәртібінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі; 4) экономикалық қауіпсіздік – экономиканың орнықты дамуы және оның тәуелді болмауы қамтамасыз етілетін, Қазақстан Республикасы ұлттық экономикасының нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі; 5) ақпараттық қауіпсіздік – елдің орнықты дамуы және ақпараттық тәуелсіздігі қамтамасыз етілетін, ақпарат саласындағы нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден Қазақстан Республикасы ақпараттық кеңістігінің, сондай-ақ адамның және азаматтың құқықтары мен мүдделерінің, қоғам мен мемлекеттің қорғалуының жай-күйі; 6) экологиялық қауіпсіздік – қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсерлер салдарынан туындайтын қауіп-қатерлерден адамның және азаматтың өмірлік маңызы бар мүдделері мен құқықтарының, қоғам мен мемлекеттің қорғалуының жай-күйі болып табылады. Осы заңның 21-бабына сәйкес саяси қауіпсіздікті қамтамасыз ету 1) конституциялық құрылысты құлатуға немесе күштеп өзгертуге, оның ішінде терроризмге, экстремизмге, сепаратизм-

ге және Қазақстан Республикасының біртұтас құрылысына, оның аумағының тұтастығына, қол сұғылмаушылығына және бөлінбестігіне қол сұғатын өзге де іс-әрекеттерге; 2) билікті басып алуға; 3) Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңнамасына сәйкес құрылған немесе сайланған (тағайындалған) Қазақстан Республикасының органдары мен лауазымды адамдарының өкілеттігін күштеп тоқтатуға немесе қызметіне кедергі келтіруге; 4) орын алып отырған конфессиялық айырмашылықтар мен түрлі діни көзқарастарды саяси, экстремистік және террористік мақсаттарға пайдалануға шақыруы ұлттық қауіпсіздікке нұқсан келтіреді және заңда белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады деп (Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы).

Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018-2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының мақсаты – Діни экстремизмнің зорлық-зомбылық көріністері мен терроризм қауіптерінен адамның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету, ал міндетіне – қоғамда радикалдық идеологияға қарсы иммунитетті және радикалдық көріністерге мүлдем төзбеушілікті қалыптастыруға бағытталған діни экстремизм мен терроризмнің алдын алу шараларын жетілдіру; Қазақстан Республикасы халқының радикалдануына сыртқы факторлардың ықпал етуін төмендету; діни экстремизм мен терроризм фактілерін, оның ішінде арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарының қызметін қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру жолымен анықтау мен жолын кесудің тиімділігін арттыру; діни экстремизм мен терроризм актілеріне ден қою, сондай-ақ олардың салдарын барынша азайту және (немесе) жою жүйесін жетілдіру болып табылады (Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018-2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 15 наурыздағы № 124 қаулысы).

Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы N 31 Заңына сәйкес экстремизм – мыналардан тұрады: жеке және (немесе) заңды тұлғаның, белгіленген тәртіппен экстремистік деп танылған ұйымдар атынан жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігінің әрекеттер ұйымдастыруы және (не-

месе) жасауы; Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күшпен өзгертуді, егемендігін, оның аумағының тұтастығын, қолсұғылмаушылығын және бөлінбестігін бұзуды, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіруді, билікті күшпен басып алуды немесе билікті күшпен ұстап тұруды, заңсыз әскерилендірілген құралым құруды, оған басшылық жасауды және қатысуды, қарулы бүлік ұйымдастыруды және оған қатысуды, әлеуметтік, тектік-топтық алауыздықты қоздыруды (саяси экстремизмді); нәсілдік, ұлттық және рулық алауыздықты, оның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты алауыздықты қоздыруды (ұлттық экстремизмді; діни өшпенділікті немесе алауыздықты, оның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты өшпенділікті немесе алауыздықты қоздыруды, сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздігіне, өміріне, денсаулығына, имандылығына немесе құқықтары мен бостандықтарына қатер төндіретін кез келген діни практиканы қолдануды (діни экстремизмді) көздейтін әрекеттер ұйымдастыруы және (немесе) жасауы; экстремизмге қарсы іс-қимыл – мемлекеттік органдардың адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, конституциялық құрылыс негіздерін, Қазақстан Республикасының тұтастығы мен ұлттық қауіпсіздігін экстремизмнен қорғауды қамтамасыз етуге, экстремизмнің алдын алуға, оны анықтауға, оның жолын кесуге және салдарларын жоюға, сондай-ақ экстремизмді жүзеге асыруға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға және жоюға бағытталған қызмет; 3) экстремизмді қаржыландыру – жеке тұлғаның не адамдар тобының не заңды тұлғаның іс-әрекетінің экстремистік сипатын не берілген мүліктің, көрсетілген ақпараттық, қаржылық және өзге де қызмет түрлерінің экстремизмді жүзеге асыру не экстремистік топты, экстремистік ұйымды, заңсыз әскерилендірілген құралымды қамтамасыз ету үшін пайдаланылатынын көрінеу ұғынып жасаған адамның оларға ақшаны және (немесе) өзге де мүлікті, мүлікке құқықты немесе мүліктік сипаттағы пайданы беруі немесе жинауы, сондай-ақ сыйға тартуы, айырбастауы, қайырмалдық жасауы, қайырымдылық көмегі, ақпараттық және өзге де қызмет түрлерін көрсетуі не қаржылық қызметтер көрсетуі; экстремизмнің профилактикасы – экстремизмнің алдын алуға бағытталған құқықтық, ұйымдастырушылық,

тәрбиелік, насихаттық және өзге де шаралар жүйесі; экстремистік әрекеттер – экстремистік мақсаттағы әрекеттер жасауға жария түрде шақыруды, экстремистік ұйымдардың нышандарын насихаттауды, үгіттеуді және көпшілікке жария көрсетуді қоса алғанда, осындай әрекеттерді тікелей іске асыру; экстремистік әрекеттерді ұйымдастыру – экстремистік әрекеттерге басшылық ету, экстремизмді қаржыландыру, экстремистік мақсатта адамдарды азғырып тарту, құралдар мен қарулар жасау және иемдену, сондай-ақ жеке және (немесе) заңды тұлғалардың, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестіктерінің экстремизмді жүзеге асыру үшін жағдайлар жасауға бағытталған басқа да әрекеттері; экстремистік материалдар – экстремистік әрекеттердің белгілерін және (немесе) оны жүзеге асыруға шақыруды қамтитын не оларды жасау қажеттігін негіздейтін немесе ақтайтын кез келген ақпараттық материалдар; экстремистік топ – бір немесе бірнеше экстремистік қылмыс жасау мақсатын көздейтін ұйымдасқан топ; экстремистік ұйым – экстремизмді жүзеге асыратын және сот экстремистік деп таныған заңды тұлға, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігі (Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы N 31 Заңы).

С.В. Беликов пен С.М. Литвиновтың пікірінше «діни экстремизм» ұғымы екі компоненттен тұрады: экстремизм мен дін. «Экстремизм» сөзі өте ертеде пайда болған. Еуропаның шет елдерінің лексикалық терминологиясында бұл сөз XVII ғасырда латын тілінен шыққан. Сол кезеңде «extrem» термині «шеткі», «аяғында» деген ұғымдарын білдірді (Беликов С.В., 2010:63).

Ю.С. Горбунов сөзінше экстремизм, терроризм және ксенофобия сияқты құбылыстар жаһандану дәуірінің басталуына дейін пайда болғанын атап өтті. Өз кезегінде әртүрлі адамгершілікке қарсы төзімсіздік көріністері әрқашан адамзаттың сүйемелдеуімен, бірақ бұл терминмен белгіленбеген. XIX-XX ғғ. бұл құбылыстар (экстремизм) негізінен саяси сипатта болды (Горбунов Ю.С., 2008: 35).

Н.Э. Макаров пен Т. Дондоков атап өткендей, «экстремизм» термині он тоғызыншы ғасырдың ортасынан бастап саяси ғылымда қолданыла бастады. Алдымен антмонархиялық бағыттың саяси үрдістеріне қолданылды деп есептейді (Макаров Н.Е., 2005: 24). Бұдан басқа, «экстремизм» термині, «радикализм» терминімен бірге, саяси қарсыластарына қарсы,

олардың қызметінің сипаты мен көзқарастарына қарамастан қолданылды (біз бүгінгі таңда бұл саясатта әлі де бар екенін атап көрсетеміз). Ғылыми термин ретінде «экстремизм» термині 20-шы ғасырдың басында қолданылатын алғашқылардың бірі Француз заңгері М. Лерой болды, ол осындай саяси үрдістердің негізгі айырмашылығын саяси идеалдар деп атайтын өзінің абсолюттік сенімін ұстаушылардың талабын атады. Сол уақытта саяси экстремистік күштердің мысалдары ретінде М. Лерой «қызыл экстремизм» большевиктерді және «ақ экстремизм» монархистерді атады (Макаров Н.Е., 2005: 25).

Алайда, 18-ғасырдың аяғы мен XIX ғасырдың басы сияқты, экстремизмнің құбылыс емес, ақ және қызыл террорлар терминдері 1815 жылы «ақ террор» термині пайда болды, бұл уақыт кезеңін емес, Франциядағы контрреволюцияның, атап айтқанда роялистердің Борбонның ақ туы астында жасаған зорлық-зомбылық саясаты деп тұжырымдайды. Кейбір зерттеушілер «ақ террордың» пайда болуын 1794, 1795 жылы якоюинцтер, сонжюлоттарға қарсы зорлық кезеңіне жатқызады. Осылайша, сол уақытта террорды контрреволюциялық (ақтар) және революциялық (қызылдар) деп бөлісу болды».

Т.А. Корниловтың айтуынша, «экстремизм» термині мемлекеттің теориясы туралы алғаш рет қолданыла бастады және XIX ғасырдың ортасынан бастап «extremism» және «extremist» терминдері Англияда қолданылып, саяси баспасөзде кеңінен пайдаланылды деп есептейді. Америка Құрама Штаттарында бұл тұжырымдамалар Азаматтық соғыс кезінде пайда болды (1861-1865), оңтүстік пен солтүстіктің соғысушы тараптарының ымырасыз өкілдері «елдің екі жағындағы экстремистер» деп аталды. Франциядағы «экстремизм» ұғымы Бірінші дүниежүзілік соғыста (1914-1918), яғни бір-біріне бірнеше ондаған жылдар бойы қарсыласқаннан кейін, өте күшті және оң жақ қанатты саяси күштерге айналды (Корнилов Т.А., 2011: 25).

Осылайша, зерттеушілер арасында «экстремизм» термині қандай жыл мен ғасырда пайда болғаны туралы ортақ пікір жоқ, өйткені кейбір авторлар бұл тұжырымдама XVII ғасырда пайда болған деп санайды, ал екіншісі бұл терминді 19 ғасырдың екінші жартысына жатқызды, бірақ «экстремизм» ғылыми термин 20 ғасырдың басында алғаш рет қолданылған. Француз заңгері М. Лерой негізгі саяси үрдістерді анықтаған кезде, оның жақтастары белгілі бір саяси мақсаттарға

ұмтылды, бұл ұмтылыстың ең жоғары объектісі болып табылады деп есептеді.

Шетел сөздерінің сөздігі, сондай-ақ орыс тілінің түсіндірме сөздігі экстремизмді «төтенше көзқарастар мен шараларды сақтау» деп анықтайды деген ұғымды білдіреді (Новейший словарь иностранных слов и выражений, 2007: 936).

Шанхай ынтымақтастық ұйымының экстремизмге қарсы іс-қимыл жөніндегі конвенцияға сәйкес экстремизмнің келесі анықтамасы сипатталады: «экстремизм» – саяси, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық және діни қақтығыстарды күшпен және басқа да конституцияға қайшы келетін әрекеттер арқылы шешуге бағытталған идеология және практика» адамдардың саяси, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық және діни тиесілігінің белгілері бойынша олардың айрықшылығын, артықшылығын не толыққанды еместігін насихаттау және де осы іс-әрекеттерді жүзеге асыруға жария түрде шақыру, экстремизмді насихаттау мақсатында экстремистік материалдарды жаппай дайындау, сақтау және тарату болып табылады (Шанхай ынтымақтастық ұйымының экстремизмге қарсы іс-қимыл жөніндегі конвенциясына қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 6 маусымдағы № 492 Жарлығы).

Жоғарыда аталған «экстремизм» халықаралық анықтамасын талдаудан бұл терминді билікті күштеп тартып алу, билікті мәжбүрлеп ұстау, конституциялық тәртіптің өзгеруі деп түсіну керек.

Қазақстан Республикасы аумағында тыйым салынған террористік және экстремистік ұйымдар тізіміне енген шетелдік ұйымдар: Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2004 жылғы 15 қазандағы шешімі негізінде: «Әл-Қаида» «Шығыс Түркістанның ислам қозғалысы» «Өзбекстанның ислам қозғалысы» «Күрттер Халық конгресі» («Конгра-Гел») Жоғарғы Соттың 2005 жылғы 15 наурыздағы шешіміне сәйкес «Асбат әл-Ансар» «Мұсылман бауырлар» «Талибан» қозғалысы «Боз гурд», «Орталық Азия моджахедтерінің жамағаты» «Лашкар-е-Тайба» «Әлеуметтік реформалар қоғамы». Астана қаласы сотының 2005 жылғы 28 наурыз шешімімен «Хизб-ут-Тахрир» ұйымы. Астана қаласы сотының 2006 жылғы 17 қараша шешімімен «АУМ Синрикё», «Шығыс Түркістанды азат ету ұйымы». Астана қаласы сотының 2008 жылғы 5 наурыз шешімімен «Түркістан ислам партиясы. Алматы қаласының арнайы маманданған ауданаралық экономикалық сотының 2008 жылғы 5 ақпан

шешімімен «Аллия-Аят» Алматы қаласының арнайы маманданған ауданаралық экономикалық сотының 2009 жылғы 5 ақпан шешімімен «Ата жолы». Атырау қаласы сотының 2011 жылғы 25 қараша шешімімен «Джунд-әл-Халифат». Шығыс Қазақстанның арнайы маманданған ауданаралық экономикалық сотының 2012 жылғы 7 маусым шешімімен «Сенім. Білім. Өмір» РҚБ. Астана қаласы Сарыарқа аудандық сотының 2013 жылғы 18 тамыз шешімімен «Таблиғи жамағат». Астана қаласы Сарыарқа аудандық сотының 2014 жылғы 18 тамыз шешімімен «Ат-такфир-уаль-Хиджра». Астана қаласы Есіл аудандық сотының 2015 жылғы 15 қазан шешімімен «Ислам мемлекеті» (ИШИМ, ДАИШ, ИМ), «Ән-Нусра майданы». 13.03.2018 Астана қаласы Есіл аудандық сотының шешімімен «Қазақстанның демократиялық таңдау» «ДВК» ұйымы экстремистік ұйымдар деп танылды (<https://din.diakom.gov.kz/kk>).

Сонымен қатар Қазақстан Республикасының аумағында алып келуге, басып шығаруға, таратуға тыйым салынған экстремистік белгілері бар діни әдебиеттер мен ақпараттық материалдардың жалпы саны 759 болып табылады, оларға: «Ұлылық жолы», Юсуф Ас-Саботин кібаты, «Хизбут Тахрирдің Ислами Үмметке, соның ішінде, ондағы күш иелеріне жолдаған үндеуі», «Ислами тұлға», Тақауддин Набахони кітабы және т.б. жатқызылады. Олар Қазақстан Республикасының аумағында экстремистік әдебиеттер мен ақпараттық материалдар деп соттың шешімімен танылды (<http://prokuror.kz>).

2014 жылғы Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексіне сәйкес экстремистік қылмыстар қатарына 174-бап. Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыру, 179-бап. Билікті басып алуды немесе ұстап тұруды насихаттау немесе оған жария түрде шақыру, сол сияқты билікті басып алу немесе ұстап тұру не Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күштеп өзгерту, 180-бап. 180 бап Сепаратистік әрекет, 181-бап. Қарулы бүлік, 182-бап. Экстремистік топ құру, оған басшылық ету немесе оның әрекетіне қатысу, 184-бап. Диверсия, 258-бап. Террористік немесе экстремистік әрекетті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге өзге де дем берушілік, 259-бап. Террористік не экстремистік әрекетті ұйымдастыру мақсатында адамдарды азғырып көндіру немесе даярлау не қаруландыру, 260-бап. Террористік немесе экстремистік даярлықтан өту, 405-бап. Қоғамдық немесе діни бірлестіктің не өзге де ұйымның

экстремизмді немесе терроризмді жүзеге асыруына байланысты олардың қызметіне соттың тыйым салу немесе тарату туралы шешімінен кейін олардың қызметін ұйымдастыру және оған қатысу қылмыстары жатқызылады (<http://adilet.zan.kz> (09.01.2018 жағдайымен)).

Осы көрсетілген қылмыстарға жаза тағайындау барысында сотпен қылмыстық кодекстің 54 бабы қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жайлары ескеріледі. Осы бапқа сәйкес ұлттық, нәсілдік және діни өшпенділік немесе араздық уәжі бойынша, басқа адамдардың құқыққа сыйымды әрекеттері үшін кек алу, сондай-ақ басқа қылмыстық құқық бұзушылықты жасыру немесе оны жасауды оңайлату мақсатында қылмыстық құқық бұзушылық жасау ауырлататын мән-жай ретінде сараланады (<http://adilet.zan.kz> (09.01.2018 жағдайымен)).

А.Н. Ағыбаевтың пікірінше ұлттық, нәсілдік дұшпандықты немесе араздықты қоздыруға ұлттық ар-намыс пен қадір-қасиетті кемсітуге сондай-ақ азаматтардың нәсілдік немесе ұлттық, тегіне қарай олардың құқықтарын тікелей немесе жанамалай шектеуге немесе оларға, тікелей немесе жанамалай артықшылықтар белгілеуге қасақана бағытталған іс-әрекеттерді қылмыстық заң қылмыстық құқық бұзушылық құрамына жатқызады (Ағыбаев А.Н., 2015: 196).

Бұл авторлар қазіргі ғылыми әдебиеттерде «экстремизм» ұғымы кең мағынада түсіндіріледі: «оның принциптерін мәжбүрлеп тарату, қарсыластарға төзбеушілік, экстремистердің сенімін бөлмейтін кез келген адамға қатысты зорлық-зомбылықты идеологиялық тұрғыдан негіздеуге тырысады, белгілі бір діни немесе идеологиялық ілімдерге шынайы түсіндірулерді талап етіп, сонымен қатар осы түсіндірмелердің көптеген ережелерін нақты қабылдамайды, экстремизм идеологиясын насихаттауда, адамдар сезіміне жүгінуге, экстремистік қозғалыстың көшбасшысы харизматикалық имиджін құруға, оны дәлелдеуге ұмтылуға болмайтын эмоционалдық тәсілдердің үстемдік ету» деп есептейді.

Доктриналық деңгейде экстремизмді түсіндіру туралы ғалымдардың әртүрлі көзқарастары бар. Н.В. Голубих пен М.П. Леготин пікірінше экстремизм қоғам өмірінің барлық салаларын белгілі бір мақсатпен қамтитын көпқырлы, заңсыз әлеуметтік қауіпті құбылысты түсінеді, қоғамға және мемлекетке өздерінің (экстремалды) доктриналарын енгізу үшін психологиялық және физикалық зорлық-зомбылықта көрінуі мүмкін қатігездік әдістерін қолдану арқылы

мемлекет пен әлеуметтік негіздерді бұзуға бағытталған әрекеттер деп есептейді (Голубих Н.В., 2013: 62).

Е. Григорьев пен А.В. Кузьминнің айтуынша, экстремистік белгілері бар әрекеттер экстремизм болып табылады, ол қолданыстағы мемлекеттік немесе қоғамдық тәртіптен бас тартылған және қолданыстағы ішкі заңдармен тыйым салынған нысандарда жасалынған қылмыстық-жазаланатын әрекеттер деп пайымдайды. Сонымен бірге, бұл ғалымдар экстремизмді анықтауды әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде айқындайды, оның негізінде келесі белгілерді ажыратуға болады: оның қоғамдық сипаты бар, яғни экстремистік әрекеттер қоғам арасында жасалынғандықтан ашық сипатқа ие; осы әлеуметтік қалыптастыру үшін маңызды болып табылатын мәселелерге қатысты және оларға басқа тұлғаларды тартады, яғни, экстремистік әрекеттер қоғамда күмән туғызатын көзқарастар жүйесіне әсер етуде, мысалы, қоғамдағы ұлттық, діни және басқа да келіспеушіліктерді тудырады деп есептейді (Григорьева Е.И., 2012: 210).

Жоғарыда айтылған анықтамаға сүйене отырып, экстремизмнің басты белгісі – бұл идеология, яғни идеялар жүйесі, төтенше радикал болып табылады. Сонымен, экстремизмнің мәні әлеуметтік әлеуметтік қақтығыстың бір жағы қарсыласқа қарсы агрессияны (экстремалды көзқарастар төзбеушілік) көрсетеді. Бұл жағдайда өркениетті тәсілдің орнына қоғам мен мемлекеттің өз көзқарастары мен догмаларын тануға байланысты әдіс таңдалады.

«Экстремизм» терминін ескере отырып, біз «діни экстремизм» анықтамасының екінші компоненті болып табылатын «дін» терминін зерттейміз.

Алғашқы діни идеялар қарапайым қоғамда қалыптасқанын атап өту керек. «Кеш палеолит дәуірінде (35-10 мың жыл бұрын) қарапайым адамдар өлімнен кейінгі өмір туралы ойларға ие болған» деп түсіндіреді.

Өз кезегінде, «Әрбір дін үш негізгі элементтен тұрады: дүниетаным, өмір сүру стандарттары және мистикалық сезім, бұл табынудың сыртқы көрінісін сипаттайды. Әрине, «табынушылық» сөзі (латын тілінен бас иілу), діни рәсімдерде, дұғада айтылған тіршілік иелері мен заттарға діни ғибадат ету болып табылады. Тіпті олардың сыртқы көріністері барынша төмен деңгейде сақталатын діндерде әлі де «пұтқа табынушылық» бар. Адамға ішкі сезімдерін кейбір әрекеттермен байланыстыруға болады, яғни салт-дәстүр, жорамалдар. Мынаны

есте ұстау керек: «Адамзат тарихында сенімнен мүлдем айырылған бірде-бір адам жоқ. Тіпті атеистер шынымен де сенбейтіндер деп есептеуге болмайды. Олар идеялық мифтерге, өздері қабылдаған сенімге сенеді, бірақ шын мәнінде ол бұзылған наным. Дін термині түсіндірме сөздікте үш мағынаны қамтиды: 1. Әлеуметтік сана-сезімнің бір түрі – ғибадат объектісі болып табылатын табиғаттан тыс күштер мен тіршілікке (құдайлар, рухтар) сенуге негізделген рухани ашулардың жиынтығы. 2. Бұл қоғамдық сананың бағыттарының бірі. Әлемдік діндер (буддизм, ислам, христиан). 3. Тұтас сенімсіздік, белгілі бір идеяға, принципке, моральдық заңға, құндылыққа сөзсіз берілгендік.

Шетел сөздерінің сөздігі дінді «әлем жаратылған және табиғаттан тыс күштер (Құдай, құдайлар, рухтар, періштелер және т.б.) арқылы басқарылатынына негізделген дүниетанымдық көзқарас деп белгілейді; айналасындағы әлемнің адамға бей-жай қарамайтын ұғымдарының жиынтығы, демек, оның ләззатына лайық болуы мүмкін деп санайды.

«Экстремизм» және «дін» ұғымдарын ескере отырып, біз «діни экстремизм» ұғымының доктриналық көзқарастарын зерттеуге барамыз. Көптеген зерттеушілердің жалпы діни экстремизмі басқа діндердің өкілдеріне төзімсіз қарым-қатынастың көрінісі немесе конфессияның қарсы тұруы ретінде анықталады деп сесптейді.

М.Ю. Вертий, Т.А. Скворцова және А.М. Семенов пікірінше «діни экстремизмді кейбір діни топтар немесе жеке тұлғалар басқа конфессиялар өкілдеріне және (немесе) атеистке немесе қарсыластыққа қарсы төзімсіздікке негізделген идеологияны мойындауы керек» деп санайды, бұл топтар мен жеке тұлғалардың заңсыз әрекеттеріне, азаматтардың, мемлекеттің және тұтастай қоғамның құқықтары мен заңды мүдделерін бұзады деп санайды (Вертий М.Ю., 2007: 115).

О.И. Белый пайымдауынша, діни экстремизм басқа діндер мен конфессиялар өкілдеріне ғана төзбеушілікте көрінеді (Белый О.И., 2012: 80).

М.А. Яворский пікірі де дәл солай, өйткені ол біз оқып жатқан экстремизмнің түрін «басқа діндердің сенімі мен көзқарасына төзбеушілік» деп атайды (Яворский М.А., 2008: 23).

Осылайша, бұл авторлар діни экстремизмді тек қана қылмыскерге қатысты басқа сенімге ие адамдарға ғана төзбеушіліктің көрінісі ретінде қарастырады. Е.Л. Забарчук анықтамасында келесі белгілер бар: дінге негізделген әлеуметтік

өмір құбылысы; төтенше көзқарастарды ұстану; басқа дүниетанымға бейім адамдарға қатысты төзімсіздік көрінісі; бір немесе бірнеше конфессиялардағы қарсыласу, соның нәтижесінде қылмыс жасауы болып табылады (Забарчук Е.Л., 2008:7).

Я.М. Ханмагомедов пікірі бойынша, діни экстремизм діни негізде қолданыстағы ішкі заңдармен тыйым салынған әрекеттер жасауға бағытталған радикалды діни идеологияны жүзеге асырудың ерекше формасында, сондай-ақ осы актілерді жеке және әлеуметтік топтарға басқа адамдарға қатысты экстремистермен салыстырғанда әлемдік көзқарас болып табылады (Ханмагомедов Я.М., 2012: 45).

Р.Р. Абдулганеев діни экстремизмді «нақты діни идеяны мойындай отырып, діни, әлеуметтік, моральдық, саяси және өзге де көзқарастардан бас тарту арқылы түбегейлі діни идеологияны жүзеге асырумен байланысты әлеуметтік құбылыс сипатына ие әлеуметтік сананың бір түрі» деп түсінеді (Абдулганеев Р.Р., 2010: 152).

Бұл анықтамада негізгі ерекшеліктер: әлеуметтік феноменнің экстремалды түрі және радикалды діни идеологияны жүзеге асыру. Қарастырылып отырған анықтаманы талдай отырып келесі негізгі ерекшеліктерді сипаттаймын: діни экстремизм – діни келіспеушілікті тудырады; адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, оның ішінде діни сенімі немесе дінге көзқарастарын бұзу болып табылады. Бұл экстремизмнің түрі дінаралық қарым-қатынас саласында қызмет атқарады деп санайды, ал автор діни экстремизмнің қоғамға қатты әсер ету фактісін, атап айтқанда, оған негізделген немесе ақтауға негізделген діни нанымдардың белгілі бір жүйесін мәжбүрлеп қолдану фактісіне баса назар аударады. Зерттелген материалдың негізінде діни экстремизм тұжырымдамасын келесідей сипаттауға болады: діни экстремизм – діни себептерге байланысты қоғамдық қауіпті заңсыз әрекеттер, сондай-ақ басқалардың өкілдеріне төзбеушілікпен қарауға бағытталған радикалды діни идеологияны жүзеге асырудың аса шамада көрініс тапқан қоғамдық өмір феномені басқа конфессияларға қарсы көрініс табады.

А.Г. Хлебушкин пікірінше діни экстремизм белгілері: діни себептерге байланысты әлеуметтік қауіпті заңсыз әрекеттер, қоғамдық өмірдің феномені, радикалды діни идеологияны жүзеге асыру болып табылады. Экстремизм оның көрінісі тұрғысынан әртүрлі. Ғылыми әдебиетте әртүрлі теориялық негіздер бойын-

ша (өмірлік қызмет салалары, экстремистік белсенділіктің бағыттылығы, экстремистік белсенділік субъектілерінің жас ерекшеліктері және т.б.) байланысты бөлінеді.

Экстремизмнің ең кең тараған түрлері

Бағыты бойынша:

а) экономикалық экстремизм – меншік нысандарының алуан түрлілігін жоюға, ауыл шаруашылығының бірыңғай әдісін таратуды, экономикадағы мемлекеттік реттеу қағидаттарын толық қабылдамауды, әлеуметтік шығындарды қысқартуды, бизнестегі бәсекелестікті жоюды және тағы басқаларды жоюға бағытталған экстремизм;

б) саяси экстремизм – мемлекеттің экономикасын, қарулы күштерін, білім беру және денсаулық сақтау жүйесіне әсер ету арқылы мемлекеттің саяси жүйесін бұзуға бағытталған адамдардың қызметі;

в) ұлтшылдық экстремизм – мүдделерден бас тарту, басқа ұлттардың құқықтарын басқа ұлттардан артықшылықты жариялауға бағытталған ұлтшылдық экстремизм көпұлтты мемлекеттердің ыдырауына және түпкілікті ұлттың үстемдігін бекітуге бағытталған;

г) діни экстремизм – басқа діни сенімнің өкілдеріне төзбеушіліктен көрінеді;

д) экологиялық экстремизм – тиімді экологиялық саясатқа қарсы бағытталған іс-шаралар. Ол сондай-ақ ғылыми-техникалық прогрестің бас тартылуымен көрінеді;

д) рухани экстремизм – оқшаулануға бағытталған, тәжірибеден бас тартады, басқа мәдениеттің жетістіктері, белгілі бір әлеуметтік, діни, этникалық нормаларды ресми идеология ретінде белгілейді;

г) жастар экстремизмі – қоғамдағы мінез-құлық жүрісі мен нормаларын сақтамау арқылы көрінеді. Кәмелетке толмаған экстремистермен тікелей байланысты болған ересек адамдар болуы мүмкін, оларға жас адамдар заңсыз мінез-құлық бойынша жиі еліктеуге тырысады.

2. Мемлекетаралық қатынастарға және субъектілердің азаматтығына байланысты экстремистік қызметке әсер ету сипаты бойынша:

а) ішкі экстремизм (өз елінің азаматтары экстремистік іс-қимылдарға қатысқан кезде, олардың салдарлары мен олардың әрекеттерінен келтірілген шығындар онымен шектелмейді).

Өз кезегінде ішкі экстремизмді қосымша жүйелендіруге болады. Осылайша, отандық экстремизмде, өз субъектілеріне байланысты, мемлекеттік экстремизмді (оппозицияға, топтарға, санаттарға немесе халықтың барлық

бөліктеріне мемлекеттің өзі шабыттандырылған және мемлекеттік, қоғамдық немесе ұлттық мүдделерді қорғау сылтауы арқылы күш құрылымдары арқылы жүзеге асырылатын) деп бөлуге болады; Үкіметтік емес экстремизм (үкіметтік емес қоғамдық бірлестіктер мен партиялардың билік орындарын қорғау және, әдетте, осы органның көтермелейтін мүдделері үшін жүзеге асыратын); заңсыз зорлық-зомбылық мемлекеттік мекемелерге, олардың өкілдеріне және қорғаушыларына қарсы бағытталған экстремистік оппозиция; партиялық экстремизм саяси күрестің нашарлауында, сондай-ақ әртүрлі экстремистік идеялық үрдістердің тарапкерлері (экстремалды ұлтшылдық, фашизм, сепаратизм) тарапкерлері болып табылатын экстремизмнің әртүрлі кезеңдерінде көрініс тапты.

б) халықаралық экстремизм – бір немесе бірнеше мемлекеттің азаматтары жүзеге асыратын іс-әрекеттері басқа мемлекеттердің конституциялық тәртібін немесе тұтастай халықаралық-құқықтық тәртіпті немесе халықаралық қатынастарды бұзуға бағытталған экстремизм. Халықаралық экстремизм мемлекеттің егер бұл сыртқы саясатты іске асыру әдістерінің бірі болса және бұл әдістер арнайы қызметтердің немесе мемлекеттік қаржыландырылатын экстремистік орталықтардың және ұйымдардың қолында болса және мемлекеттік емес экстремизмді халықаралық экстремистік ұйымдар өздерінің қаржыландыру көздері болып табылады.

3. Қатысушылар саны және ұйымы бойынша:

а) экстремистік топтар (секталар, ұйымдар);

б) қалыптасқан немесе өздігінен жүретін топтар;

в) жалғыз әрекет ететін экстремистер (әдетте психикалық ауру немесе өзге де ауытқулары бар адамдар).

4. Әрекет ету әдістеріне байланысты:

а) физикалық зорлық-зомбылықты қолданумен байланысты экстремизм (жеке адамнан немесе тіпті өмірдің барлық топтарын айырудан, дене жарақатынан және зақым келтіруден, еркіндікті шектеуден); материалдық объектілерді жою (экстремизм, мемлекеттік объектілерді жою, қоғамдық, ұжымдық немесе жеке меншік) байланысты экстремизм;

б) моральдық және психологиялық зорлық-зомбылық әдістерін қолданумен байланысты экстремизм (қорқыту, шантаж, күшін көрсету, ультиматум талаптары, дүрбелеңдік қауесеттерінің таралуы және т.б.). Әдетте, экстремистік әрекеттерді жүзеге асыру кезінде

жоғарыда аталған әдістер жан-жақты пайдаланылады, экстремистер қызметінің аймағының нақты жағдайлары мен ерекшеліктерін, олардың жабдықтарын, қалыптасқан саяси ахуалды және басқа да жағдайларды есепке ала отырып, олардың біріне немесе кезкелгеніне басымдық беріледі.

5. Мақсаты бойынша:

а) акциялары әртүрлі қылмыстық құрылымдарды біріктіруге бағытталған экстремизмнің біріккен түрі;

б) экстремистік ұйымның «жарнама-сын», оның идеологиясын және саясатының жүзеге асырылуын қамтамасыз етуге, сондай-ақ оның мүшелерінің шешуші іс-қимылдарды қабылдауға күші мен дайындығын көрсетуге арналған демонстрациялық экстремизм;

в) қарсыласып жатқан саяси блоктың, қозғалыстардың, ұйымдардың, сондай-ақ мемлекеттік құрылымдар мен оппозиция арасындағы күресте зорлық-зомбылықты қолдануда көрініс тапқан экстремизм;

г) зорлық-зомбылық әрекеттерінің субъектілері өздерінің саяси қарсыластарын экстремистік әрекеттер үшін халыққа не тиімді емес адамдарға жүгінуге мәжбүрлеуге тырысқанда, экстремизмді итермелейді.

6. Экстремизмді жүзеге асыруда қолданылатын құралдарға қатысты:

а) дәстүрлі экстремизм (атыс қаруын және суық болатты, жарылғыш заттарды, уларды және бірнеше ғасырлар бойы адамзатқа белгілі саяси өлтіру қылмыстарын қолдану арқылы) жасалатын экстремизм;

б) технологиялық экстремизм (компьютерлік және ақпараттық технологиялар, радиоэлектроника, ядролық материалдар, гендік инженерия, иммунология және т.б. саласындағы ғылым мен техниканың соңғы жетістіктерін пайдалану) қолдану арқылы жасалатын экстремизм (Хлебущин А.Г., 2007: 145).

Л.В. Баева сөзінше экстремизмнің күрделі жіктелуінің екі түрін анықтайды:

1) ұтымды экстремизм:

а) саяси;

б) идеологиялық;

в) ұлтшылдық;

г) діни;

е) экологиялық;

2) тиімсіз экстремизм:

а) жастар наразылық қозғалысы (хиппи, панк, вандализм және т.б.);

б) психопатикалық экстремизм;

в) спорттық экстремизм;

г) мәдени экстремизм (Баева Л.В., 2008: 25).

Жоғарыда келтірілген деректерді талдай отырып, экстремизм түрлерінің жіктелуінің көптігі оған қарсы күрестің тиімділігіне кері әсерін тигізетінін атап өту керек, өйткені экстремизмге қарсы тұрудың қазіргі заманғы әлемнің теріс, заңсыз құбылысы ретінде айқын стратегияны әзірлеу мүмкін емес екенін сипаттайды. Экстремизмнің көрінісі – қазіргі қоғамдық құрылымдар мен саяси институттарға қатысты заңсыз әрекетте көрсетілген радикалды идеологияның сырт көрінісі.

Біздің пікірімізше, экстремизмнің көрініс формаларын нақты түрдегі қоғамдық қауіптілік дәрежесіне қарай жүйелеу қажет:

1) экстремистік идеологияны насихаттау – терроризмнің қоғамдық негіздемесінде көрсетілген экстремистік идеологияны насихаттауға бағытталған қызмет; әдейі экстремистік материалдарды таратуға, оларды өндіруге немесе жаппай таратуға, сақтауға бағытталған;

2) күштеп және зорлық-зомбылықсыз тікелей іс-әрекеттер – экстремистік сипаттағы заңсыз қызмет, дінге, оның әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни немесе тіл-жарақтары немесе көзқарасы сәйкес адам құқықтары, бостандықтары мен адамның және азаматтың заңды мүддесі ретінде; олардың сайлау құқықтарын азаматтардың кедергі және күш қолдану немесе қорқыту арқылы, дауыс беру құпиясын референдумда немесе бұзу қатысу құқығы; конституциялық құрылысын күштеп өзгерту; Әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық немесе діни алауыздықты қоздырды және т.б. және т.б.;

3) террористік әрекеттер – қоғамның көңіл-күйін қорқытып-үркітуге әсер ету мақсатымен топтар немесе жасырын қызметтер тарапынан азаматтық тұлғаларға қарсы жасалатын саяси негізделген зорлық-зомбылық болып табылады.

Қорытындылай келе, экстремизм қоғамды қорқыту және саяси институттарды жою үшін өте тиімді құрал екенін атап өткен жөн. Соңғы бірнеше жылда экстремизм мәселесі бүкіл әлемде жаһандық сипатқа ие болып, тұрақты даму үстінде. Қазіргі кезеңде экстремизмнің табиғатын, түрлерін және нысандарын зерттеу мемлекеттік органдардың, әсіресе, құқық қорғау органдарының қызметі үшін, оған қарсы тұру үшін өте маңызды. Экстремистік қылмыс саласындағы қазіргі шындықтар мемлекеттің бағдаршылығына қарсы экстремистік әрекеттерді болдырмау және заңның қатандығына сәйкес қылмыстық жауапкершілікке тартылған адамдарды тартуға қатаң шаралар қолдануды та-

лап етеді. Мемлекеттік деңгейде, әсіресе діни экстремизмді, нәсілшілдік пен шовинизмді білдіретін экстремистік ұйымдардың қызметі Қазақстанда экстремизмнің алдын алудың маңызды бағыттарының бірі ретінде танылуы

керек. Сонымен бірге экстремизм – көп қырлы құбылыс екенін атап өткім келеді. Олардың әрқайсысы нақты болып табылады және ең тиімді бақылау шараларын әзірлеу үшін тиісті назар аударуды және мұқият зерделеуге лайық.

Әдебиеттер

Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз // <http://online.zakon.kz> (2017.10.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен).

Мемлекет басшысы Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік»

Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 11 қазандағы № 483-IV Заңы Кузьмин А.В. Профилактика экстремизма в процессе организации социально-культурного взаимодействия // Вестник Тамбовского университета. Серия Гуманитарные науки. Тамбов, 2011. Вып. 8 (100). С. 153.

Жукова О.С., Иванченко Р.Б., Трухачев В.В. Информационный экстремизм как угроза безопасности // Вестник Воронежского института МВД. 2007. № 1. С. 53-55.

Хоровинников А.А. Экстремизм как социальное явление (философский анализ): автореф. дис. . канд. философ. наук. Саратов, 2007. С. 7-8.

Лаза В.Д. Корни и профилактика религиозного экстремизма // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. 2008. № 2. С. 290-291.

Поминов С.Н. Организация деятельности органов внутренних дел в сфере противодействия проявлениям религиозного экстремизма: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2007. С. 4.

Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы

Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018 – 2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 15 наурыздағы № 124 қаулысы.

Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы № 31 Заңы

Беликов С. В., Литвинов С.М. Профилактика молодежного экстремизма органами местного самоуправления города Москвы // Инициативы XXI века. 2010. № 3. С. 62-64.

Горбунов Ю.С. Терроризм и правовое регулирование противодействия ему: монография. М., 2008. С. 35.

Макаров Н. Е., Дондоков Ц.С. Понятие и идеология экстремизма в современных условиях // Закон и армия. 2005. № 11. С. 23-28.

Корнилов Т.А. Возникновение, развитие и понятие экстремизма // Российский следователь. 2011. № 17. С. 23-25.

Новейший словарь иностранных слов и выражений. Мн., 2007. С. 936.

Шанхай ынтымақтастық ұйымының экстремизмге қарсы іс-қимыл жөніндегі конвенциясына қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 6 маусымдағы № 492 Жарлығы.

Қазақстан Республикасының дін істері және азаматтық қоғам министрлігінің Дін істер комитетінің ресми сайты <https://din.diakom.gov.kz/kk>

Қазақстан Республикасы Бас прокуратураның 2017 жылға арналған операциялық жоспары. Астана. 29 желтоқсан 2016. // <http://prokuror.kz>

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz> (09.01.2018 жағдайымен).

Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексіне түсіндірме. Алматы: Жеті-жарғы, 2015. – 768 б.

Голубых Н.В., Леготин М.П. О сущности понятия «экстремизм» // Адвокат. 2013. № 6. С. 60-63.

Григорьева Е.И., Кузьмин А.В. Экстремизм как социально-культурное явление // Вестник Тамбовского университета. Серия Гуманитарные науки. Тамбов, 2012. Вып. 10 (114). С. 208-215.

Вертий М.Ю., Скворцова Т.А., Семенов А. М. Религиозный экстремизм как политико-правовой феномен // Философия права. 2007. № 1. С. 114-119.

Белый О.И. Психолого-политическая стабильность молодежи – гарант защиты от экстремизма // Теория и практика общественного развития. 2012. № 3. С. 77-81.

Яворский М.А. Причины и условия проявлений религиозного экстремизма в современной России // Юридический мир. 2008. № 11. С. 22-24.

Забарчук Е.Л. Религиозный экстремизм как одна из угроз безопасности российской государственности // Журнал российского права. 2008. № 6. С. 3-10.

Ханмагомедов Я.М. Религиозно-политический экстремизм: единство и многообразие проявлений // Ис-ламоведение. 2012. № 1. С. 43-50.

Абдулганеев Р.Р. Религиозный экстремизм: подходы к пониманию // Вестник Казанского юридического института МВД России. 2010. № 2. С. 151-153.

Хлебушкин А.Г. Экстремизм. Уголовно-правовой и уголовно-политический анализ: монография / отв. ред. Н.А. Лопашенко. Саратов, 2007. – 200 с.

Баева Л.В. Экстремизм: Природа и формы проявления // Каспийский регион: политика, экономика, культура. 2008. № 3 (16). С. 21-26.

References

- Constitution of the Republic of Kazakhstan August 30, 1995 // <http://online.zakon.kz> (with amendments and additions as of 2017.10.03).
- Address of the Head of state Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan. January 31, 2017 «The third modernization of Kazakhstan: global competitiveness»
- Law of the Republic of Kazakhstan dated 11 October 2011 No. 483-IV on Religious Activity and Religious Associations
- Kuzmin's B. The prophylaxis of extremism in the organization of the process of social and cultural interaction // The Tambovsky Bulletin of the University. Series Humanities Science. Tambov, 2011. 8 (100). S. 153.
- Zhukova O. S., Ivanchenko R. B., Trukhachev V. B. Information extremism as a threat to human rights // The bulletin of the Voronezh Institute of Internal Medicine. 2007. № 1 53-55.
- Khorovinnikov A. Extremism as a social phenomenon: Authors. disc. kand philosopher science Saratov, 2007. С. 7-8.
- Laza V. D. Kornney and the prophylactics of the Religious Extremism // The Pentateuch University of the State Linguistic University. 2008. № 2. 290-291.
- Pominov SN Organizational structures of internal organs in the field of anti – Semitic countermeasures development: author. disc ... lawyer. science M., 2007. С. 4.
- Law of the Republic of Kazakhstan on National Security of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 № 527-IV
- Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No 124 of March 15, 2018 On Approval of the State Program on Combating Religious Extremism and Terrorism in the Republic of Kazakhstan for 2018-2022.
- Law of the Republic of Kazakhstan on Combating Extremism of February 18, 2005 N 31
- Belikov S. B., Litvinov SM Prophylactics of youth extremism by organs of local self-governing Moscow // Initiatives XXI century. 2010. # 3. 62-64.
- Gorbunov YS Terrorism and Law Enforcement Regulation: monograph. M., 2008. С. 35.
- Makarov NN E., Dondokov TS Slavery and ideology of extremism in contemporary realities // Law and Army. 2005. 23-28.
- Kornilov TA Возникновение, развитие и понятие экстремизм // Российский следователь. 2011. No. 23-25.
- New Slovenian dictionary and vocabulary. May, 2007. С. 936.
- Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated June 6, 2017 № 492 On signing of the Shanghai Cooperation Organization Convention on Combating Extremism.
- Official site of the Committee for Religious Affairs of the Ministry of Religion and Civil Society of the Republic of Kazakhstan <https://din.diakom.gov.kz/en>
- Operational Plan of the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan for 2017. Astana. December 29, 2016. // <http://prokuror.kz>
- The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 № 226-V RK3 // <http://adilet.zan.kz> (as of 09.01.2018).
- Атықбаева А.Н. Explanatory Note to the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Almaty. 2015 – 768 p.
- Голубых Н. В., Legotin M. P. Obsession with extremism // advocate. 2013. № 6 60-63.
- Grigorieva E. I., Kuzmin A. B. Extremism as a social-cultural phenomenon // The Tambov University Bulletin. Series Humanities Science. Tambov, 2012. 10 (114). S. 208-215.
- Вертий М. Ю., Скворцова Т. А., Sementsov A. M. Religious Extremism as a Political-Positive phenomenon // The Philosophy of Right. 2007. № 1 114-119.
- Belyi O. I. Psychological and political stability of the youth – guarantor of extremism // Theory and practice of social development. 2012. # 3. 77-81.
- Яворский М.А. Developed and Developed by Religious Extremism in Modern Russia // Legalism. 2008. № 11. С. 22-24.
- Zabarchuk EL Religious Extremism as a Rape of the Russian state security. // The Journal of the Russian Riot. 2008. No. 6 3-10.
- Hanmagomedov YM Religious and Political Extremism: Uniformity and Multiple Indications // The Lamovedenie. 2012. № 1 43-50.
- Abdouleyev R. R. Religious Extremism: Suffice to Understand // The Vestnik Kazan Law Institute of the Russian Ministry of Internal Affairs. 2010. № 2. 151-153.
- Khlebushkin AG Extremism. Criminally-legal and criminally-political analysis: monograph / otv. Ed. ON. Lopashenko. Saratov, 2007. – 200 с.
- Baeva L.V. Extremism: Nature and forms of manifestation // The Caspian region: politics, economy, culture. 2008. № 3 (16). Pp. 21-26.